

Секцыя 1

МАСТАЦКІ СВЕТ ТВОРАЎ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА

Чарнавокая Аляксандра (Мінск, Беларусь)

ТРЫЛОГІЯ “НА РОСТАНЯХ”: ГЕНДАРНЫ АСПЕКТ

На думку сучаснікаў, для беларускай класічнай прозы характэрна нераспрацаванасць г. зв. “тэмы кахання” – і хаця фармулёўка праблемы вельмі агульная, яе даследаванне можа апынуцца надзвычай плённым. Любоўныя калізіі прысутнічаюць у большасці твораў нашых класікаў (заканамерна, бо галоўнымі героямі пераважна з’яўляюцца маладыя мужчыны) – але з пункту гледжання сённяшняга чытача гэты творы відавочна не пра каханне. Вось і трылогія “На ростанях” – “шырокая карціна жыцця беларускага народа”, “шырокае мастацкае палатно сацыяльна-грамадскай сітуацыі ў Беларусі”, але зусім не раман пра каханне (альбо расповед пра адзіноту?) – хай сабе на яго старонках згадваюцца дзесяткі разнастайных мадэляў стасункаў паміж мужчынам і жанчынай. Індывідуальныя праблемы галоўнага героя адыходзяць на задні план, нібыта саступаюць месца праблемам калектыўным. Але чаму Андрэй Лабановіч, які, здаецца, марыць пра каханне, так і не знаходзіць яго цягам шасцісот старонак? Як характарызуе гэты галоўнага героя – інтэлігента сялянскага паходжання, чыё сталенне адбывалася ў эпоху мадэрну – эпоху, што “абавязкова ўводзіць у поле зроку і праблему стасункаў паміж паламі, праблему разлікаў з патрыярхальнасцю” [1, 93].

У трылогіі “На ростанях” абмалявана вялікая колькасць жаночых вобразаў, што робіць цікавай саму спробу іх сістэматызацыі. Кожная частка твора мае сваю галоўную гераіню, прычым першая і трэцяя аповесці сіметрычна абрамляюць другую: Лідачка паўстае як спрошчаны варыянт Ядвісі, бабка Параска – нібыта старэйшая сястра цельшынскай бабкі Мар’і. Істотна, што акрамя школьных старожак, якія ўвасабляюць народны характар і светапогляд, але не надзелены прыватна жаночымі рысамі (акрамя знешнасці і ўмення ці няўмення гатаваць) да вобразаў беларускіх сялян можна далучыць, бадай, аднаго Аксёна Каля.

Між дзяўчат, на якіх звяртае ўвагу Лабановіч, і якім прысвячае хоць некалькі радкоў аўтар, наогул няма ніводнай сялянкі. У беларускай

прозе 20-х – пачатку 30-х гадоў вясковых дзяўчат вельмі мала, і менавіта праз сваю вясковасць, эквівалентную “простасці”, ім не шанцуе ў стасунках з хлопцамі, якія ўжо маюць больш шырокі кругагляд (згадаем аповесці “У чым яго крыўда” М. Гарэцкага, “Салавей” З. Бядулі, раман “Мядзведзічы” К. Крапівы). Магчыма, рэч у тым, што аўтэнтычная вясковая дзяўчына была, на жаль, сапраўды не самым цікавым жаночым тыпам у дарэвалюцыйным грамадстве?

Пры гэтым тыпаж гераіні вельмі часта вызначаецца яе паходжаннем, стаўленнем аўтара (ці тагачаснай ідэалогіі) да пэўнай сацыяльнай групы. “Прыўкрасная дама” – прыгожая, добрая дзяўчына, якая выклікае мужчынскае захапленне і надзелена пачуццём гонару – заўсёды мае годнае паходжанне, гэта альбо шляхцянка, альбо дачка мясцовага інтэлігента. Разам з тым, шматлікія “старыя дзевы” ў творы нібыта сімвалізуюць тое “затхлае, мёртвае, трупяное” [3, 249], што ўласціва дарэвалюцыйнаму грамадству. “Заматарэўшыя во днех своих” [3, 376] гераіні жывуць злосцю на адсутнага жаніха, іхняе існаванне бязрадаснае і марнае. Лабановіч ставіцца да дзеўкі-перастаркі з іроніяй ці раздражненнем, але дакладна без спачування, і пісьменнік, гэтаксама як дзяк Бацяноўскі “не надта і стараецца зірнуць у яе сэрца” [3, 265].

Не больш увагі заслугоўвае і настаўніца Тамара Аляксееўна з дзікунскай гульнёй прывядзення ў паганскую веру і разадраным батыставым рукавом. Гэта пародыя на жанчыну-спакусніцу выклікае ў Лабановіча адзіную рэакцыю: “Праціўна” [3, 196]. У беларускай прозе першай паловы ХХ ст. жаночыя паводзіны, неадпаведныя сялянскай этыцы, зазвычай дэманструюцца як брыдкія і непрыгожыя; пісьменнік імкнецца адмежавацца ад сваёй не канвенцыянальнай гераіні, асуджае ці высмейвае яе, і не бачыць у ейных непрывабных учынках драму чалавечай душы, не шукае прычыны жаночай недасканаласці. Прыватна жаночыя праблемы не з’яўляюцца цэнтральнымі для тагачаснай беларускай прозы, і духоўны свет Любачкі ці Насты Пабягунскай амаль не даследаваны ў параўнанні з іншаземкамі Гедай Габлер альбо Настассяй Філіпаўнай.

Найбольш прывабны жаночы тып у рамане – гэта жанчына-маці, жанчына-гаспадыня, і разам з тым настаўніку відавочна не падабаюцца дзяўчаты з “мяшчанскага” свету настольнічакаў і вазонаў.

Лабановіч – не апалагет патрыярхальнай маралі, ён лічыць “што і жанчыне навука патрэбна, яшчэ, можа, больш, чым мужчыну” [3, 247], а ў размове з пані падлоўчай адчувае “нейкае варожае пачуццё”: “Для яго было незразумела, як яна так пакорна, без усякага змагання, пагадзілася са сваёю доляю і не мае сілы скінуць з сябе гэты крыж жыцця” [3, 97]. Паводле Лабановіча, жанчына мае права на адукацыю, мае права

самастойна вызначаць свой лёс – не падпарадкоўвацца ўладзе бацькоў ці мужа, а “вырвацца на шырокі прастор жыцця” [3, 79]. Жанчына-ахвяра выклікае ў героя не спачуванне, не смутак, а абурэнне.

І вось у другой кнізе Якуб Колас стварае вобраз Вольгі Андросавай – інтэлігентнай, бойкай, рэвалюцыйнай, вольнай ад грамадскіх стэрэатыпаў. Маладая настаўніца паліць, мае кароткія валасы (што на той час “раўназначна слову “прапашчая” [3, 272]), і ставіцца да сваёй працы без аніякага замілавання. Пісьменнік падкрэслівае вялікую павагу, якую адчувае Лабановіч да настаўніцы-рэвалюцыянеркі – але з жартаўлівага дыялога між героямі вынікае, што каханне ў гэтым выпадку не з’явілася. Якія ж дзяўчыны вабяць маладога інтэлігента?

На пачатку трылогіі Якуб Колас паведамляе, што “Лабановіч ніколі, нават у думках, не дазваляў сабе зняважыць дзяўчыну. Адно слова “дзяўчына” выклікала ў душы яго чысты і прыгожы вобраз, на які можна пазіраць і любавалася толькі здалёк” [3, 19]. Ядвіся і Лідачка якраз і прэзентуюць адвечны тып дзявочай прыгажосці – гэта чыстыя, слаўныя дзяўчаты, якія “толькі-толькі распускаяюцца ў прыгожую кветку, з мілага нявіннага падлетка перараджаюцца ў маладую дзяўчыну” [3, 468]. Герою не падабаюцца паненкі-мяшчанкі, яму не даводзіцца закахацца ў роўную сабе Вольгу, і, як ні парадаксальна, ён абірае (sic!) “натуру ☒...☒ якая яшчэ не выявілася і не сфармавалася ў пэўны характар” [3, 57].

Лабановіч, задуманы як станоўчы персанаж, яшчэ не гатовы абцяжарваць сябе сямейнымі абавязкамі: “Няўжо ж у яго хопіць адвагі звязаць яе долю з доляю малапрыметнага настаўніка ў гэтай глушы і тым самым адсеч сабе дарогі да далейшага дасягнення тых мэт, якія меў ён на ўвазе?” [3, 80] – разважае герой пра Ядвісю. Справа не даходзіць нават да рамантычнага прызнання – але аўтар імкнецца выявіць прычыны адзіноты свайго героя.

Андрэй Лабановіч надзвычай патрабавальны да сябе, і праявы сваёй мужчынскай натуры ён лічыць нізкімі і ганебнымі. Праз гэта ён злосна і груба праганяе насмешлівую маладзіцу, а потым дакарае сябе, бо яму “бруднаму ў такой жа меры, як і ўсе мужчыны, а можа, і больш таго, хацелася паказацца чыстым, нявінным, лепшым ад іншых ...” [3, 120]. Здаецца, няма нічога лепшага за хрысціянскі ідэал чысціні і цноты, але чалавеку не дадзена пазбыцца цялеснасці – і Якуб Колас нібы ілюструе эсэ З. Фрэйда “Аб прыніжэнні любоўнага жыцця”. Калі мужчына яшчэ не гатовы узяць на сябе сацыяльную адказнасць за стварэнне сям’і, то задавальненне цялесных патрэб магчыма толькі з “прыніжаным аб’ектам” – і п’яны Лабановіч заканамерна пачынае марыць пра “маладзіцу, з якою можна пазнаць радасці раю”, крыху раней названую проста “патаскухаю” [3, 119].

У трэцяй частцы рамана каханне, ад якога ўхіляецца галоўны герой, замяшчаецца сяброўствам з Янкам Тукалам – тут Лабановіч дазваляе сабе разняволенасць, немагчымую побач з дзяўчынай-марай, ён можа быць вясёлым, няўрымслівым і, галоўнае, не адчуваць адказнасці за сваю сімпатыю (як у выпадку з Лідачкай).

Лабановіч, здаецца, часцяком разважае пра сімпатычных сабе дзяўчат, спрабуе асэнсаваць свае пачуцці, але вельмі часта, асабліва ў заключнай аповесці, пісьменнік апускае ўнутраныя маналогі героя. “Настаўнік шмат аб чым думаў” [3, 406], “цэлы рой думак замітусіўся ў яго галаве” [3, 400] – і для сямідзесяцігадовага аўтара, героем якога застаецца малады хлопец, такое “замоўчванне” падаецца натуральным. Разам з тым Якуб Колас нібы спрабуе прадэманстраваць, чаму маладому настаўніку (а разам з тым і самому аўтару) так складана размаўляць і разважаць пра каханне. Нераспрацаванасць адпаведнага дыскурсу, натуральна, тлумачыцца табуяваннем “інтымных” тэм у сялянскім асяроддзі. Цялесная свабода заўсёды абмяжоўваецца патрабаваннямі вясковай маралі (згадаем тут расповед пра пераход уброд Нёмана), а праявы сексуальнасці лічацца грахоўнымі, непрыстойнымі.

Але забароненая тэма – не значыць тэма неактуальная. І калі для фальклору табуяванне тэмы цялеснага мела вынікам выпрацоўку арыгінальнай трапічнай сістэмы, то рэальнасць была значна менш паэтычнай. Лабановіч прымервае да сябе ўзнёслы, высакамоўны тон (“Я прыйшоў да цябе, бо хачу бачыць цябе, хачу чуць твой голас: ён гучыць для мяне, як вясна; хачу пачуць твой смех, бо ён, як промень сонца, асвятляе мне душу” [3, 75]), але адразу адкідвае яго, бо ўзнёслыя, прыгожыя фразы даўно гучаць пахабна з-за кавалераў накішталт Сухаварава. Паэтыка вадэвіляў падаецца недарэчнай і для беларускага прэзаіка ХХ стагоддзя. Пра забароненыя ж рэчы размаўляюць альбо цішком, як пра штосьці прыемнае але злачыннае (дыялог а. Мадэста з дзяком), альбо гучна – і тады вылучаюцца прамоўцы падобныя да Бабініча – “язык яго, наогул распушчаны, не ведаў стрымання і пачынаў плявузгаць такія рэчы, ад якіх было сорамна не толькі паненкам і кабетам, але часта і мужчыны апускалі вочы або заходзіліся ад смеху” [3, 54].

Тое, пра што непрыстойна размаўляць, само робіцца непрыстойным – і гэта тычыцца ў тым ліку жанчыны як аб'екта мужчынскіх жаданняў і мужчынскіх размоў, у якіх наўрад ці ёсць “прыстойны” ўдзельнік, здатны рэабілітаваць цялесны вопыт. Адмаўляецца ад “плявузгання рознага бруднага глупства” [3, 118] і Андрэй Лабановіч - зрэшты, прыклады адэкватнага абмеркавання адпаведных праблем наўрад ці сустракаюцца ў тагачаснай літаратуры.

У размовах пра цялеснае (нават цяжарнасць і нараджэнне дзіцяці) пераважае грубая лексіка, якую звычайна ўжываюць у дачыненні да жывёлы: “з выгляду здаецца – “ані възь”, брыкаецца, абражаецца...” [3, 119], “Добры гаспадар ведае, калі яго карова ацеліцца. А ты свае прыгоды не ведаеш?” [3, 262], “Ганна ў кладоўцы абрадзінілася! / Бадай яна спрахла, - гаворыць пісар, – колькі клопату нарабіла! Акалее, падла, там!” [3, 295].

Гісторыя старошкі Ганны паказальная тым, наколькі зняважліва ставяцца вясковыя мужчыны да жаночых праблем – і нават карэктны настаўнік без лішніх разваг (пра смерць, жыццё, з’яўленне ў гэтым свеце чалавека) неўзабаве пасля Ганніных родаў едзе з дружбаком у Пінск піць піва. Лексіку прыведзеных цытат тлумачыць сексалаг І. Кон: з фізіялогіяй сексу сяляне знаёміліся ў самым раннім узросце, і менавіта праз назіранне за жывёльным светам – “але натуралістычная філасофія сексуальнасці кепска спалучалася з рамантычнай вобразнасцю” [2, 47].

Нявыпрацаванасць адпаведнага дыскурсу перашкаджала выказвацца не толькі героям, але і іх стваральнікам. Паводле ўкраінскай даследчыцы В. Агеевай, “у дамадэрнісцкай літаратуры было так шмат фігур замоўчвання, што выяўленне індывідуальнага вопыту, індывідуальнай псіхікі, стасункаў заўсёды падавалася аднабаковым, урывачным і непераканаўчым, бо каханне, адносіны паміж паламі зводзіліся выключна да рамантычнай рыторыкі, да “размоў пра...”, да адстойвання непарушнасці адвечных забаронаў” [1, 72].

Такім чынам, у трылогіі “На ростанях” абмалявана выключная колькасць жаночых вобразаў, аднак цэнтральнымі гераінямі твора сталі тыпы, добра вядомыя літаратуры. На перыферыі ўвагі пісьменніка засталіся персанажы, стаўленне да якіх на вёсцы заўсёды было насмешлівым ці недобразычлівым – хаця даследаванне духоўнага свету дзеўкі-перастаркі альбо маладзіцы-спакусніцы было б больш наватарскім і своеасаблівым. Аўтар паспрабаваў растлумачыць, што перашкодзіла ягонаму герою па-сапраўднаму закахацца – і не апошняю ролю адыграла тут спецыфіка адпаведнага дыскурсу.

Якуб Колас, выхаваны як і большасць беларускіх пісьменнікаў паводле нормаў вясковай маралі, так і не наважыўся (не палічыў патрэбным?) засяродзіцца на праблемах, якія ўспрымаліся як нявартыя ўвагі ці тым больш непрыстойныя. Разам з тым, трылогія “На ростанях” і сёння дапамагае шукаць адказы на актуальныя пытанні - што пацвярджае яе статус класічнага твора.

Літаратура:

1. Агеева В. Женское пространство. Феминистический дискурс украинского модернизма / В. Агеева. – М.: Идея-Пресс, 2008. – 304 с.

2. Кон И. С. Сексуальная культура в России / И. С. Кон. – Ин-т этнологии и антропологии РАН. – М.: Объед. гуманитарн. изд-во, 1997. – 459 с.
3. Якуб Колас На ростанях : трылогія / Якуб Колас. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 662 с.